

ХОМУТЕНКО

Віра Петрівна

УДК 343.148.5

МОТИГІН

Дмитро Венедиктович
motigindmitriy@ukr.netАКТУАЛІЗАЦІЯ СУДОВО-
ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ В
УМОВАХ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИACTUALIZATION FORENSIC-ECONOMIC
EXPERTISE IN THE CONDITION OF
SHADOW ECONOMICSк. е. н., професор, Одеський
національний економічний
університетЗаступник директора центру –
завідувач відділу забезпечення
діяльності, Одеський науково-
дослідний експертно-
криміналістичний центр МВС
України

Стаття присвячується актуальним проблемам використання спеціальних знань судових експертів як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження значно ширших можливостей у доказуванні матеріального збитку в результаті легалізації доходів, отриманих внаслідок суспільно небезпечних діянь.

Статья посвящена актуальным проблемам использования специальных знаний судебных экспертов как источника информации, который предоставляет участникам уголовного производства больших возможностей в доказательстве материального ущерба в результате легализации доходов, полученных в результате общественно опасных деяний.

The article is devoted to actual problems of use of special knowledge of forensic experts as sources of evidence which gives parties the criminal proceedings significantly greater opportunity in proving material damage as a result of legalization of proceeds obtained as a result of socially dangerous acts.

Ключові слова: тіньова економіка, легалізація доходів, судово-економічна експертиза, матеріальний збиток, безпроцентна позика

Ключевые слова: теневая экономика, легализация доходов, судебно-экономическая экспертиза, материальный убыток, беспроцентная ссуда

Keywords: shadow economy legalization of proceeds forensic examination of the economic, financial loss, interest-free loan

ВСТУП

В усьому світі сьогодні приділяється особлива увага необхідності подолання тіньового сектора економіки, як складової походження "брудних" коштів та посиленню заходів з протидії легалізації доходів, отриманих в наслідок суспільно небезпечних діянь та фінансування тероризму.

Важливу роль у встановленні заподіяної суспільно-небезпечним діянням матеріальної шкоди та, відповідно, визначенням її розміру є використання спеціальних знань судових експертів як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження значно ширших можливостей у доказуванні.

МЕТА РОБОТИ обґрунтування теоретико-методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних із дослідженням матеріальних збитків, у наслідок внаслідок вчинення економічних злочинів та інших правопорушень у розрізі вимог частини 6 ст. 242 Кримінально-процесуального кодексу України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є нормативно-правові акти України, наукові

публікації та результати, отримані внаслідок проведення судово-економічних експертиз..

При проведенні дослідження використано методи системного та структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення результатів проведених експертних досліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ

Тіньова економіка в Україні являє собою сукупність видів економічної діяльності, заборонених законодавством України (корупція, нелегальний експорт капіталів, відмивання «брудних» грошей (капіталу), продаж наркотиків, торгівля людьми, крадіжки, підробка грошових знаків), або тих, які з різних причин не враховані у офіційній статистиці (підпільні цехи, контрабанда, незареєстрована підприємницька діяльність та тіньові фінансові операції), а також незаконне заволодіння активами держави, приватних підприємств і організацій (рейдерство та інші методи).

За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку України, у січні-вересні 2016 року, рівень тіньової економіки в Україні склав 35% від офіційного валового внутрішнього продукту ВВП, що на 3% менше порівняно з показником відповідного періоду 2010 року [1].

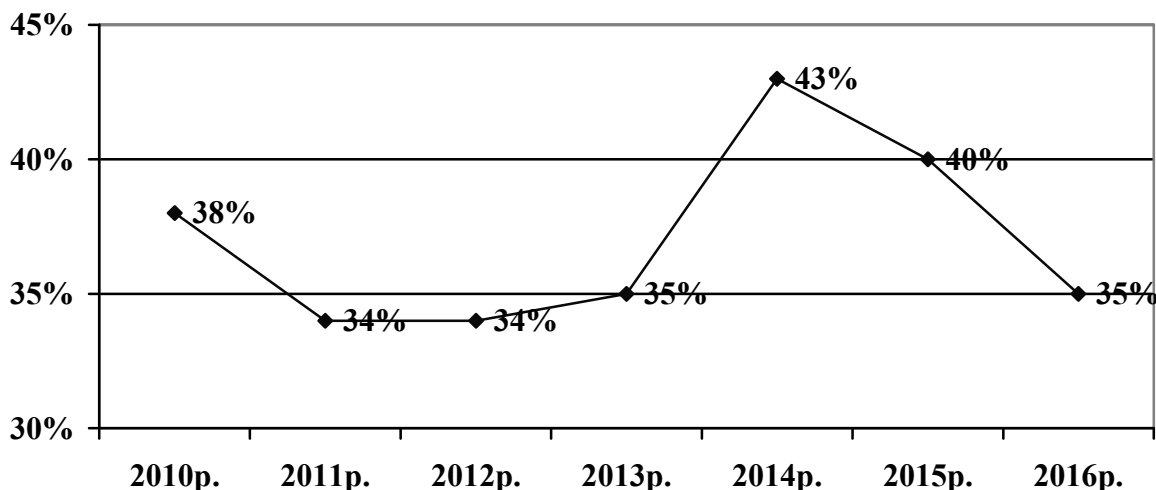

Рис. 1. Рівень тіньової економіки в Україні від офіційного валового внутрішнього продукту ВВП, в %

Доцільно зауважити, що на думку економістів, при розмірах тіньового сектора у 30 % ВВП настає критична межа, перевищення якої свідчить про функціонування у країні відтворювальної системи тіньових економічних відносин.

За даними Мінекономрозвитку України у 2016 році найбільший рівень «тіні» був у фінансовій та страховій діяльності (56% від рівня офіційного ВВП даного ВЕД), у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (49% від рівня офіційного ВВП даної галузі), операції з нерухомим майном (47% від рівня офіцій-

ного ВВП даної галузі), у сфері транспорту, складського господарства, пошти та кур'єрської діяльності (41% від рівня офіційного ВВП даної галузі), у будівельній та переробній галузях (34% від рівня офіційного ВВП кожної галузі) та інших сферах української економіки [1].

Доцільно зауважити, що переважна частина тіньового капіталу формується за рахунок доходів, отриманих внаслідок суспільно небезпечних діянь. Послідовність легалізації (відмивання) тіньових капіталів зображена на рис. 2.

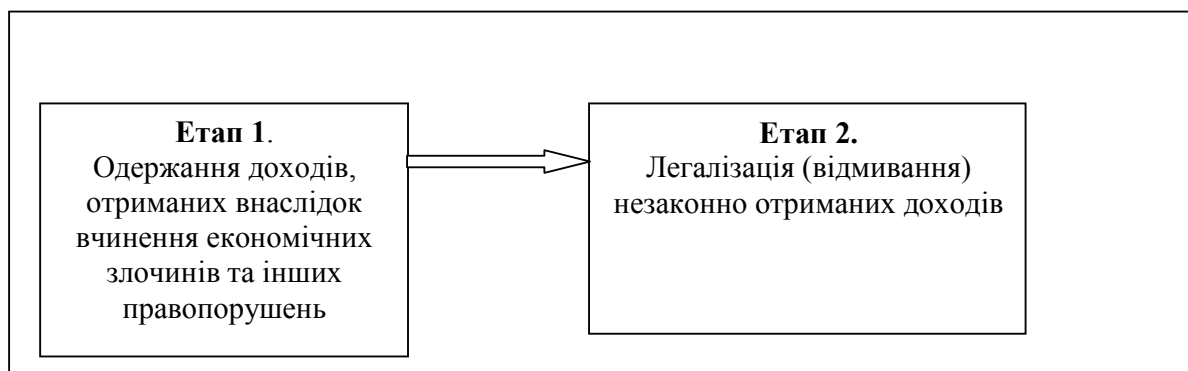

Рис. 2. Основні етапи тіньових схем в сфері економіки

У ст. 1, 2 Закону України від 14.10.2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», наведено визначення терміна «легалізація (відмивання) доходів», а саме – «це дії, спрямовані на приховування чи маскуванню незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів або іншого майна, за умови усвідомлення особою, що вони були

доходами, одержаними в результаті суспільно небезпечного протиправного діяння» [2].

Отже, легалізація злочинних коштів є складною схемою послідовних дій, спрямованих на приховування істинних джерел походження кримінальних капіталів. Це здійснюється шляхом їх трансформації з одних активів в інші, у процесі здійснення численних та різноманітних фінансових операцій. Операції по відмиванню – це, як правило, легальні фінансові операції. Втім походження коштів, що в них використовуються, є злочинним [3, с. 261].

Одержані в наслідок суспільно небезпечних діянь доходи – це *будь-яка вигода, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з рухомого чи нерухомого майна, майнових та немайнових прав, незалежно від їх вартості* [2].

Доцільно зазначити, що дохід, як економічна категорія, позначає збільшення активів і зменшення зобов'язань певної особи, що призводить до збільшення власного капіталу. Однак, отримання доходів, в наслідок суспільно небезпечних діянь, наносить законним власникам майнових або немайнових благ (державі, приватним підприємствам, організаціям, фізичним особам), збитків.

Визначення поняття збитків, надано у ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України, це: «1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)» [4].

Реальними збитками, згідно з ч. 1 ст. 225 Господарського кодексу України, є: «1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною» [5].

Отже, матеріальний збиток – це на сам перед, зменшення майнових або немайнових благ, які охороняються законом і мають певну економічну цінність, виявлену в грошовому вимірнику.

На підставі вищенаведеного, можна з певністю стверджувати, що матеріальний збиток наноситься в результаті злочинних дій на першому етапі тінювих схем в сфері економіки.

Варто зазначити, що Законом України № 1261-VII від 13.05.2014 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» частину другу статті 242 Кримінального процесуального кодексу України доповнено пунктом б такого змісту: «б) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довіклію, заподіяної кримінальним правопорушенням» [6].

У зв'язку з цим, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо документальної обґрунтованості наявності та визначення розміру матеріальних збитків, які виникають на першому етапі тінювих схем у сфері економіки.

Враховуючи вищенаведене, на сьогодні актуалізуються питання проведення судово-економічних експертиз, щодо документальної обґрунтованості наявності та визначення розміру матеріальних збитків, у справах пов'язаних з легалізацією (відмиванням доходів), у розрізі вимог ч. 6 ст. 242 КПК України.

Доцільно зауважити, що відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та

призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02.01.2013 р. за № 1/22533), до завдань економічної експертизи також належить визначення документальної обґрунтованості наявності та розміру матеріальних збитків [7]. Однак, слід враховувати, що в чинній редакції Науково-методичних рекомендацій міститься заборона визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальної перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю, оскільки ревізійні дії не належать до завдань економічної експертизи.

Це обмеження впливає із вимог ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI, відповідно до яких експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи [8].

На відміну від ревізора, які здійснюючи контрольні заходи, зобов'язані оцінювати відповідність фінансово-господарської операцій вимогам законодавчо-нормативних актів за допомогою контрольно-ревізійних процедур, які являють собою сукупність методів фактичної і документальної, зустрічної перевірки.

При проведенні судових економічних експертиз щодо визначення документальної обґрунтованості наявності та розміру матеріальних збитків, у відповідності до вимог п. 6 ч.1 ст. 102 та ч. 3 ст. 356 КПК та нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності, слід керуватися положеннями Методики вирішення судово-економічної експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків (реєстраційний код з Реєстру методик проведення судових експертиз 11.0.22) [9]. Якими зокрема передбачено, що експерт-економіст повинен визначати лише економічну сторону шкоди, тобто розмір збитків у грошовому вимірі, нанесених потерпілій особі (державі, підприємству, організації, фізичній особі), незалежно від підстав їх виникнення.

Надамо характеристику окремих видів легалізаційних схем та розглянемо методику їх експертного дослідження.

Одним з найбільш «зручних» способів для виведення активів з офіційного фінансово-господарського обігу (конвертація та інше) є переведення коштів у готівкову форму, або як ще часто кажуть – їх "*конвертація*" (від лат. *Converto* – змінюю, перетворюю).

Під час конвертації, як правило, підприємство під різними приводами, згідно своїх платіжних доручень (1), отримує готівкою великі суми коштів зі свого банківського рахунку (2) та видає їх фізичним особам (3) або перераховує їх на карткові рахунки фізичних осіб (4) (рис. 3).

Зняття коштів з банківського рахунку може обґрунтовуватися будь-яким чином – для закупівлі сільгосппродукції, оплати різного роду послуг чи товарів, на господарські потреби і т.п.

Видача отриманої готівки фізичним особам може або взагалі не обґрунтовуватися та не фіксуватися у відповідних документах, або проводитися під виглядом надання грошової позички (Договору про позику, та видаткового касового ордеру, з відображенням операції в Касовій книзі підприємства та у відповідних облікових регістрах), коштів під звіт без

подальшого їх повернення (на підставі наказу про службове відрядження по видатковому касовому ордеру), у вигляді оплати товарів (на підставі накладної М-20, товарно-транспортних накладних, рахунків-фактури тощо), різних послуг (згідно укладених цивільно-правових договорів та актів надання послуг, виконаних робіт тощо).

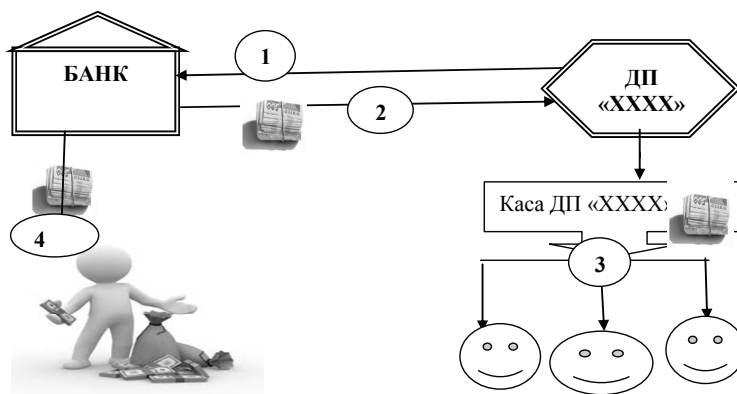

Рис. 3. Схема виведення активів з офіційного фінансово-господарського обігу (конвертація)

Можливе перерахування коштів під різними приводами спочатку на банківські рахунки фізичних осіб (наприклад, на банківські картки найманих працівників у вигляді премій чи інших нарахувань заробітної плати, на закордонні депозитні рахунки фізичних осіб, на рахунки підставних осіб, на рахунки фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, знятих з реєстрації), з яких кошти надалі знімаються готівкою.

Звичайно виведення активів з офіційного фінансово-господарського обігу підприємства, чи організації наносить йому матеріальні збитки та погіршує його фінансовий стан.

Яскравим прикладом виникнення матеріальних збитків від виведення активів із офіційного фінансово-господарського обігу (конвертації) підприємства, є операції із надання позики найманим працівникам на придбання квартир чи будинків у значних обсягах, з подальшим їх списанням на фінансовий результат.

Так, на підставі договору про надання безпроцентної позики найманому працівнику, з каси підприємства видані готівкові кошти, згідно видаткового касового ордеру та/або з поточного підприємства списані на картковий рахунок працівника безготівкові кошти, на підставі платіжного доручення та згідно виписки банку.

Доцільно зауважити, що жодних обмежень щодо самої суми позики, яку надає позикодавець-роботодавець працівникові-позичальнику, законодавство не встановлює. Тобто сума договору може бути, так би мовити, за згодою сторін.

Ця господарська операція найшла відображення в облікових регістрах підприємства по балансовому рахунку 183 «Довгострокова дебіторська заборгованість» на якому, відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку

та Інструкції про його застосування», обліковуються, зокрема, розрахунки з працівниками за виданими довгостроковими позиками [10].

На кінець звітної періоду, у Балансі (звіт про фінансовий стан) (форма №1 підприємства-позикодавця, така довгострокова дебіторська заборгованість знайде місце у рядку 1040 «Довгострокова дебіторська заборгованість» розділу I «Необоротні активи».

Доцільно зауважити, що при проведенні експертизи слід приймати до уваги, що відносини між працівником та працедавцем регулюються не трудовим¹, а цивільним законодавством, а саме параграфом 1 глави 71 Цивільного кодексу України [4]. Так, згідно зі ст. 1046 Цивільного кодексу України, за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку саму суму коштів (суму позики) або таку саму кількість речей того самого роду і такої самої якості.

Однак, після звільнення найманих працівників або без цього, заборгованість, протягом якогось часу (як правило, протягом 3-6 місяців після отримання позики), списується на поточну заборгованість (балансовий рахунок 377 «Розрахунки з іншими дебіторами») та відображається у рядку 1155 «Інша поточна дебіторська заборгованість» Балансу (Звіту про фінансовий стан). Через три роки, як безнадійна заборгованість, вона списується витратами за рахунок прибутку, використаного у звітному році (субрахунок

¹ Згідно п. 3.28 Інструкції зі статистики заробітної плати, затверджена наказом Держкомстату від 13.01.2004 р. №5 позики, видані працівникам підприємств для поліпшення житлових умов, на індивідуальне будівництво, заведення домашнього господарства, не належать до фонду оплати праці.

443), або іншими витратами звичайної діяльності (субрахунок 977 «Інші витрати звичайної діяльності»).

Витрати, що обліковуються на субрахунку 977 відображаються на звітну дату у рядку 2270 «Інші

витрати» Звіту про фінансові результати (форми №2), та враховуються при визначенні фінансового результату діяльності підприємства. Облікових регістрах бухгалтерського обліку сальдо субрахунок 977 закривається на субрахунок 793 (табл. 1).

Таблиця 1

Бухгалтерський облік у підприємства-позикодавця прощеної позики

№ п/п	Зміст господарської операції	Кореспонденція балансових рахунків		Джерело інформації
		Дебет	Кредит	
1.	Видача безпроцентної довгострокової позики	183	311(301)	Виписка банку, платіжне доручення (видатковий касовий ордер)
2.	Списання довгострокової заборгованості на поточну	377	183	Бухгалтерська довідка, Розпорядження керівника підприємства
3.	Списання поточної заборгованості на витрати звичайної діяльності	977	377	Бухгалтерська довідка, Розпорядження керівника підприємства
4.	Списання витрат на фінансовий результат	793	977	Бухгалтерська довідка, Розпорядження керівника підприємства

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що нанесення матеріального збитку підприємству від виведення активів (грошових коштів) із офіційного фінансово-господарського обігу в даному прикладі має документальне підтвердження, яке встановлюється результатами судово-економічної експертизи.

ВИСНОВКИ

Високий рівень тіньової економіки в Україні призводить до використання різноманітних схем в отриманні злочинним шляхом доходів. Один із таких шляхів є виведення із офіційного фінансово-господарського обігу готівкових та/чи безготівкових коштів, що призводить до погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання та нанесенню їм матеріального збитку.

Суттєве значення в розширенні можливостей сторін кримінального провадження у доказуванні матеріального збитку в результаті легалізації доходів, отриманих в наслідок суспільно небезпечних діянь є обов'язкова участь в процесі судових експертів економістів. Які володіють спеціальними знаннями для встановлення розміру матеріальних збитків як у юридичних так і фізичних осіб.

Список використаних джерел

1. Загальні тенденції тіньової економіки України за 9 місяців 2016 року // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Тенденції тіньової економіки // Електронний ресурс: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id>

2. Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»

3. Бугаєнко А.В. Ризики використання банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в системі банківських ризиків / А.В. Бугаєнко // Наукова періодика КНЕУ. – 2010. – № 1. – С. 260–267

4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV (із змінами та доповненнями)

5. Господарський кодекс України від 16.01.2003р. №436-IV (із змінами та доповненнями)

6. Закон України № 1261-VII від 13.05.2014р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України»

7. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012р. № 1950/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02.01.2013р. за № 1/22533)

8. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами та доповненнями)

9. Методика вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків (реєстраційний код з Реєстру методик проведення судових експертиз 11.0.22)

10. Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 «Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування» (із змінами та доповненнями)